

פרשת שופטים

ספק ברכות להקל

על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל:
(דברים יז, י - י"א)

במילי דרבנן

כידוע שיטת הרמב"ם היא שהחיוב לשמע לחכמים לא לבד שכולל דברים הנלמדים מ"ג מדות שהתורה נדרשת בהם, אלא אפילו דינים דרבנן נכלל, והעובר על מילי דרבנן, עובר אלאו דלא תסור וביטל מצות עשה של ככל אש יורוך.

וז"ל ביד החזקה (ממרים א, ב) שכל מי שאינו עושה כהוראתן עובר בלא תעשה, שנאמר לא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, אחד דברים שלמדו אותן מפי השמועה והם תורה שבעל פה, ואחד דברים שלמדו מפי דעתם באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן, ואחד דברים שעשאו סייג לתורה, ולפי מה שהשעה צריכה והן הגזירות והתקנות והמנהגות, כל אחד ואחד מאלו השלשה דברים מצות עשה לשמוע להן, והעובר על כל אחד מהן עובר בלא תעשה. הרי הוא אומר על פי התורה אשר יורוך - אלו התקנות והגזירות והמנהגות שיוורו בהם לרבים כדי לחזק הדת ולתקן העולם, ועל המשפט אשר יאמרו - אלו דברים שילמדו אותן מן הדין באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן, מכל הדבר אשר יגידו לך - זו הקבלה שקבלו איש מפי איש.

קולות שמצאנו במילי דרבנן

הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (שורש א) הקשה מכמה מקומות שרואים שחז"ל הקלו במילי דרבנן, כגון הא דקי"ל (ביצה ג, ב) ספיקא דאורייתא לחומרא וספיקא דרבנן לקולא, ולפי הרמב"ם הרי בכל איסור דרבנן יש גם עשה ול"ת מה"ת, א"כ הוי ספיקא דאורייתא ולמה לא הוי לחומרא. עוד מצאנו שהאמינו הקטנים שאינם ראויים להעיד רק במילי דרבנן, כמו שאמרו שם (ד, ב) בדיקת חמץ דרבנן והמניניהו רבנן דרבנן. וכן בענין תחומין נאמן הקטן לומר עד כאן תחום שבת, ואמרינן בעירובין (נח, ב) קסבר תחומין דרבנן והמניניהו רבנן דרבנן.

שיטת הרמב"ן

הרמב"ן עצמו סובר שאינו עובר על לא תסור אלא אם עובר על דבר הנלמד מ"ג מדות שהתורה נדרשת בהם. עוד חולק על הרמב"ם וסובר שאינו עובר אלא "דרך המראה", דהיינו שאינו עובר על לא תסור אלא באומר שאין כח ביד חכמים לאסור, ולא היכא שעובר על דבריהם מחמת תאוה, וז"ל וכל שכן שהממרה בהן והעובר באחת מהן על דעת שהוא עושה איסור, שאינו עובר בלאו הזה, ואינו בכלל דין פרשה זו כלל, **לפי שהיא כולה עונש הממרים לא החוטאים.**

יישוב לדברי הרמב"ם

הרבה אחרונים תפסו לעיקר התי' מה שהרמב"ן עצמו מביא לתרץ אלא דוחהו, וז"ל ואולי תתעקש ותאמר לדעת הרב כי מה שאמרו בכל מקום להקל בדברי סופרים הוא במחילה ובתנאי מאתם, שהם התנו בגזירות ובסייגים שעשו לתורה, וכן במצות שלהם, שנהלך בהם לקולא כדי לחלק ולהפריש בין מה שהוא דבר תורה ובין מה שהוא מדבריהם, אף על פי שבכל אנו מצווים מן התורה, ולא היו ספיקות שבדבריהם ראויות להתיר אותן, אלא מפני התנאי הזה שעשו בהם מתחלתן. ואין אלו דברים הגונים ולא של עיקר. וכ"כ בספר קרית ספר להמבי"ט (הקדמה) בשם הרשב"ץ בספרו זוהר הרקיע שתפס דברים אלו כדברים הגונים, ואמר שכמו שאמרו בגזרתם גזירה לגזירה לא גזרינן, כדי שלא יתפשט האיסור בכל הדברים מעט מעט, כן נוכל לומר שכשנאסור דבר אחד התנו עליו מתחלה שהיה ספקו מותר, ודייך שתאסור וודאי. שאפילו באיסורי תורה יש כיוצא בזה, כאמרם אימא כך נאמרה ערלה ודאה אסור ספקה מותר, וא"כ מכל זה אין קושי וסתירה לסברת הרב.

ברכה על מצוות דרבנן

הגמ' (שבת כג, א) דנה בברכה על מצות נר חנוכה, שמברכים אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה,

ומק' והיכן צונו, רב אויא אמר "מלא תסור", רב נחמיה אמר "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך". מתיב רב עמרם הדמאי מערבין בו ומשתתפין בו ומברכין עליו ומזמנין עליו ומפרישין אותו ערום ובין השמשות, ואי אמרת כל מדרבנן בעי ברכה הכא כי קאי ערום היכי מברך והא בעינן והיה מחניך קדוש וליכא, אמר אביי ודאי דדבריהם בעי ברכה ספק דדבריהם לא בעי ברכה. והא יום טוב שני דספק דבריהם הוא ובעי ברכה, התם כי היכי דלא לזילזולי בה, רבא אמר רוב עמי הארץ מעשרין הן.

ברכה בספק חיוב

וכתב הר"ן דמשמע דרבא ס"ל שהטעם שלא מברכין בהפרשת דמאי הוא משום דדמאי אפילו ספק נמי לא הוי, אלא חומרא בעלמא, דרוב עמי הארץ מעשרין הן, א"כ משמע דס"ל דספק דבריהם בעי ברוכי.

וכתב דמכאן למדו קצת מן המפרשים דנהי דבהדיא אמרינן (ברכות כא, א) דספק של דבריהם לא צריך לחזור ולברך, ה"מ היכא שהברכה עצמה היא המצוה כספק קרא ק"ש וספק אמר אמת ויצייב, אבל בברכת המצות שעיקר המצוה דאורייתא, כגון הפרשת מעשרות כיון שהמצוה דאורייתא והוא צריך לחזור ולעשות המצוה מספק אף הברכה, אע"פ שהיא של דבריהם, צריך לעשותה עמה. ולפי זה ספק נטל לולב ספק לא נטל ביום ראשון שהוא מהתורה, כיון שהוא צריך לחזור וליטול צריך גם כן לברך. אבל הר"ף כתב בפרק רבי אליעזר דמילה גבי נולד כשהוא מהול דאיכא ספק ערלה כבושה וצריך להטיף ממנו דם ברית, שאינו מברך עליו, וכן כתב משמיה דרבינו האי גאון ז"ל, אע"פ שעיקר מילה דאורייתא, אלמא ס"ל דכל ספק של דבריהם אפילו במצוה דאורייתא אינו מברך, ולפי זה ספק נטל לולב אפילו ביום ראשון חוזר ונוטל ואינו מברך. ולפי דבריהם תירץ הרמב"ן ז"ל דהאי דאיצטריך ליה לרבא למימר רוב עמי הארץ מעשרין הן, היינו משום דאי לאו מהאי טעמא כיון דרבנן תקון דמאי הוה ליה ודאי דדבריהם ולא ספק.

בהמתן של צדיקים

[במה שכתב הר"ן שדמאי לא נחשב כספק אלא כוודאי הואיל ואסרו חכמים, יש להביא סמך לדברי הגרא"ו בקונטרס דברי סופרים (סימן א, כו) על ההיא דפ"ק דחולין (ז, א) שהגמ' הוכיח שלא גזרו על תערובות דמאי, דאלת"ה היכי מתרמי דאכל ר' זירא תערובות דמאי, השתא בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידיהן צדיקים עצמן לא כ"ש, ומביא קושיית הגר"י ענגל בספרו אתון דאורייתא דהא כל איסורו של דמאי הוא משום שמא אינו מעושר, וא"כ נימא דמדאכלו ר' זירא מוכח שבאמת היה מעושר ולא היתה כאן תקלה כלל, ותירץ דאפילו אם באמת הוא מעושר מ"מ כיון שאסרוהו חכמים זוהי תקלה שעבר על איסור של דבריהן.]

להלכה

ועי' בשו"ע (או"ח סז, א) ספק אם קרא ק"ש, חוזר וקורא ומברך לפניה ולאחריה, אבל אם יודע שקראה, אלא שמסופק אם בך לפניה ולאחריה, אינו חוזר ומברך.

טומטום ואנדרוגינוס

וכתב המשנ"ב (ס"ק א) שבשאר מצות דאורייתא היכא שמחוייב לעשות אותה מספיקא פסק לעיל (סימן י"ז ס"ב) לענין טומטום במצות ציצית, וביו"ד (רס"ה ס"ג) לענין מילה באנדרוגינוס, שלא יברך על המצוה, כי הברכות הם דרבנן וספיקא לקולא. אך יש פוסקים שמחלקין בין היכא שהספק הוא אם מחוייב כלל בהמצוה, כגון ההיא שכתבנו, ובין היכא שמחוייב אלא שאינו יודע אם עשה המצוה, דאז צריך לברך עליה ג"כ. ולפ"ז לולב או שופר ביום א' היכא דמספקא ליה אם כבר עשה המצוה וכה"ג צריך לעשותה בברכה.

וכתב הפמ"ג דמכס"מ בשם הרשב"א, וכן ממג"א בשם הריב"ש (לקמן סימן תקפ"ה אות ג') מוכח דלא ס"ל לחילוק זה, אלא תמיד בלי ברכה, וז"ל המג"א אם ספק לו אם שמע תקיעה או נטל לולב ביום ראשון, תוקע ואינו מברך, וביום שני א"צ לתקוע. וגם מהגר"א מוכח דלא ס"ל לחילוק זה. ואם הביאו לו שופר או לולב ביום א' בין השמשות לכו"ע נוטל ובלי ברכה, כי בזה הספק הוא אם חייב עתה כלל בהמצוה.

האם יש חשש איסור

יש להסתפק במצב של ספק ברכות להקל האם מותר להחמיר על עצמו ולברך, או דילמא יש כאן חשש איסור. ועי' במשנ"ב (סימן רטו ס"ק כ) שדן במחלוקת הראשונים האם יש כאן חשש איסור דאורייתא, וכתב שבמצב של ספק משמע מכמה אחרונים דאיסור יש בדבר לחזור ולברך. ובשעה"צ (ס"ק כא) כתב לעיין בפרי מגדים בפתיחה, ויעוי"ש (פתיחה להלכות ברכות) שהביא דברי הכס"מ (ברכות יא, טז) שה"ט שספק ברכות להקל הוא משום חשש של "לא תשא", ולכן הק' הפרמ"ג כשספק אם בירך ברכת המזון שחוזר ומברך, משום דברכת המזון ספק דאורייתא לחומרא, והא חומרא לא תשא, ועדיף שיברך בהרהור וליכא לא תשא, לפמ"ש"כ הרמב"ם (ברכות א, ז) שאף ברכת המזון דיעבד יצא ע"י הרהור.

שו"מ בשו"ת הגרע"א (סי' כה) שג"כ תמה על הרמב"ם דמברך ברכה שאינה צריכה עובר מדאורייתא בלא תשא, אמאי בספק בירך ברהמ"ז וספק אמר אמת ויציב חוזר ומברך משום דהוי ספיקא דאורייתא, הא נגד זה הוי ס' דאורייתא דלא תשא, וכתב שזה באמת ראיית תוס' (ר"ה לג, א) דמברך ברכה שא"צ הוי רק איסור דרבנן, ולהרמב"ם יקשה.

הזכרת יצי"מ בלי ברכה

עוד הק' הגרע"א הא בודאי אם הזכיר יציאת מצרים בלא נוסח הברכה יוצא ידי דאורייתא, א"כ אמאי אמרין דספק אמר אמת ויציב חוזר ואומר בברכה ומכניס עצמו מספק לאו דלא תשא, היה לן לומר דיזכיר יצי"מ בלא נוסח הברכה.

ספק דאורייתא לחומרא בתורת וודאי או ספק

ומכל הנ"ל הוכיח הגרע"א שע"כ הדבר ברור כיון דס' דאורייתא לחומרא אי מדאורייתא אי מדרבנן, כיון דעליו החיוב להזכיר יצי"מ ולברך ברהמ"ז, הוי כמחוייב ודאי דמזכירו בנוסח ברכה, ואין עליו שם מברך ברכה שאינו צריכה, ואף אם קמי שמיא גליא דכבר בירך מ"מ אינו עובר בלא תשא, כיון דעושה כן מחמת ס' חיוב וחייבו אותו חז"ל בכך לחזור ולברך אין זה בכלל מברך ברכה שא"צ.

לחזור ולאכול מספק

עוד הק' הפרמ"ג שיש תקנה שיאכל עוד ויברך ברכת המזון, ולענין ברכת המוציא, חדא, ברכת המוציא אינו אלא דרבנן, ועוד הרי שפיר יברך דיש כאן היסח הדעת, וכן ראוי לעשות אם אפשר לו שיאכל עוד. מבואר שזוהי גופא שמסתפק אם בירך ברכה אחרונה מוכח שעכ"פ הסיח דעת מלאכול.

ולפי"ז מש"כ המשנ"ב (סימן רט ס"ק י) שיש הרבה ראשונים שסוברין שברכת מעין שלש הוא מדאורייתא, וע"כ כתבו האחרונים דמי שאכל כדי שביעה מפירות או תבשיל של שבעת המינים ונסתפק לו אם בירך אחריו יאכל עוד מאותו המין שיעור כזית ויברך אחריו ויוציא עי"ז גם הספק שלו, ולפי הפרמ"ג הנ"ל כשמוסיף לאכול צריך לברך ברכה ראשונה. שו"מ במשנ"ב (סימן קפד, טו) על הא דאיתא (שם) אכל ואינו יודע אם בירך ברכת המזון אם לאו, צריך לברך מספק, מפני שהיא מן התורה. שדוקא כששבע דאי לא שבע לרוב הפוסקים הוא מדרבנן. ומ"מ ראוי לירא שמים בנסתפק אם בירך או לא, אפילו שלא אכל אלא כזית שיטול ידיו ויברך המוציא ויאכל כזית ויברך בהמ"ז.

ממשיך המשנ"ב שמשמע מכמה פוסקים דיש איסור בדבר, וכתב שהטעם הוא, משום דאסמכו הדבר אלא תשא, שהלאו הזה חמיר משאר לאוין, כדאיתא בשבועות ל"ט, דחשיב לה בגדל חומרה כחייבי כריתות ומיתות בית דין, וגם גדל עונשה, לכך אפילו ספיקה חמור משאר ספיקי דרבנן ואסור להחמיר מספק.

ספק ספיקא

עוד יש להסתפק האם במקרה של ספק ספיקא חייב לחזור ולברך, ועי' בחיי אדם (כלל ה, ו) שאפילו יש ספק ספיקא להצריך ברכה, כגון ספק אכל כזית או לא, ואם תמצי לומר לא אכל, שמא הלכה דעל בריה אפילו פחותה מכזית מברכיו, אפ"ה ספק ברכות להקל.

ועי' בנשמת אדם שמוכיח כן מהא דכתבו האחרונים (סי' רח) לברך על אורז ודוחן שהכל או בורא פרי האדמה, אף דבאורז לכו"ע הדין לברך במ"מ, מ"מ כיון דלא ידעין איזה אורז ואיזה דוחן, מברך שהכל. וקשה

דמ"מ לברך בורא מיני מזונות דשמא הוא אורז, ואת"ל שהוא דוחן, הרי לדעת הרא"ש והרבה פוסקים גם על דוחן מברכין במ"מ. ומכ"ש לפי מה שכתב בכלל נ"ח סי' ד' דעל כל דבר חוץ ממים ומלח אם בירך במ"מ יצא, וא"כ אין כאן חשש ברכה לבטלה, ואפילו הכי מברכין רק שהכל או בפה"א, וכ"ש כשיש ספק ברכה לבטלה דהולכין לקולא.

עוד הוכיח ממש"כ המ"א (סי' קע"ח ס"ק י"ב) באכל ז' מינים ושינה מקומו, דאין צריך לברך שם, דאזלינן לקולא כדעת האומרים דכל ז' מינים טעונים ברכה אחרונה במקומן ודינן כפת. וקשה הא הוי ס"ס להחמיר, שמא הלכה כדעה דדוקא פת, ואת"ל דכל ז' מינים דינן כפת, הא בשו"ע פסק שם כדעת הרמב"ם והרבה פוסקים דאפילו בפת טעון ברכה לפניו, אלא ע"כ דלא מהני ס"ס להצריך ברכה.

וכן הוכיח מדברי התרומת הדשן (הביאו הב"י בסימן תפ"ט) במי שנסתפק לו אם דילג יום אחד, וכתב דסופר בשאר לילות בברכה, משום שמצא דראב"ה סובר דבספירה בזמן הזה דאורייתא, והוי דומיא דספק אמר אמת ויציב בסי' ס"ז, ואף על גב דתוס' סבירא להו דספירה בזה"ז הוא דרבנן, הא אינהו ס"ל דכל לילה הוי מצוה בפני עצמה, וא"כ שפיר סופר בברכה, ומי מזיקני דבהא ניזיל בתר תוס' ולא בדילג יום א' בודאי, מאחר דכתבו הגאונים דהזכרת השם לבטלה אינו אלא מדרבנן. ור"ל דבשלמא בודאי דילג יום א', חיישינן לדעת תוס' דספירה מדרבנן ולא יברך, אבל בספק אם דילג, כיון דלראב"ה מחויב לספור, דהוי ספק דאורייתא, וא"כ יברך ג"כ, כדין כל ספק דאורייתא דמברכין עליו לשיטת הרבה פוסקים. וקשה דאפילו אי נימא דספירה בודאי בזה"ז דרבנן, מ"מ יכול לברך, דהוי ס"ס, שמא לא דילג כלל, ואת"ל שדילג, שמא קיי"ל כתוס' דאפילו בדילג יום אחד מברך, אלא ע"כ דאפי' במקום דיש ס"ס להצריך לברך אמרינן ספק ברכות להקל. ובאמת הפרי חדש בסי' תפ"ט כתב דדעת התה"ד הוא מטעם ס"ס. אבל המעיין בגוף תה"ד יראה להדיא דדעתו דדוקא משום דלראב"ה הוי ספירה דאורייתא. והפ"ח לא עיין בגוף התה"ד, רק בתחילת דבריו שהעתיק בב"י.

וכן פסק המשנ"ב (שם) וז"ל כתבו האחרונים דאפילו יש ספק ספיקא להצריך ברכה כגון ספק אכל כזית או לא, ואת"ל לא אכל שמא הלכה דעל בריה אפילו פחות מכזית מברכין, אפ"ה ספיקו להקל ולא יברך.

ספק בברכת הנהנין

הגמ' (ברכות יב, א) מסופק היכא דנקיט כסא דשכרא בידיה וקסבר דחמרא הוא, פתח וברך אדעתא דחמרא וסיים בדשכרא, בתר עיקר ברכה אזלינן, או בתר חתימה אזלינן. ותוס' הביאו פסק הרי"ף דאזלינן לקולא, ואפילו פתח בחמרא וסיים בשכרא יצא. ור"י היה אומר לחומרא דצריך לברך פעם אחרת.

והק' המג"א (רט, ג) הרי קי"ל דספק ברכות להקל, א"כ למה צריך לחזור ולברך. ות"י הגרע"א דכבר כתב המהרש"א (פסחים קב, א) בפ"י רשב"ם דל"ש כן אלא בברכת המצות דהברכות אינן מעכבות, אבל בברכת הנהנין אסור לאכול בלא ברכה. ולא הוי כאן חשש ברכה לבטלה, דאם לא יברך יהא אסור לו לשתות. הרי דס"ל לרע"א שבלי הברכה יש איסור לאכול, אלא דעדיין צ"ע שאפילו אם יש כאן איסור, אבל אינו אלא איסור דרבנן, וספק דרבנן לקולא.

חומרא באסמכתא

שו"מ במאירי (ברכות לה, א) שכתב וז"ל ומ"מ בתוספות כתבו שאחר שסמכוה מן המקרא, וכן שעשאוהו כמועל בהקדש מדכתיב לה' הארץ, אם שכח ולא ברך, או אפילו ספק ברך ספק לא ברך ועדיין הוא אוכל חוזר ומברך. מבואר בדבריו שהיכא שיש אסמכתא הוי יותר חמור, וראיתי בפרמ"ג (פתיחה כוללת ח"א אות כ) שכתב שיש שני מיני אסמכתות, אסמכתא חשובה ויש לה כעין רמז בתורה שבכתב, כמו נטילת ידים לחולין מקרא (ויקרא יא, יא) וידיו לא שטף במים, אבל מה שנלמד מ"והתקדשתם" (שם כ, ז) אלו מים ראשונים, אינו אלא אסמכתא "בעלמא" שאין רמז בקרא לזה. ומשמע שדבר שיש בו "אסמכתא חשובה" שיש לה כעין רמז בקרא הוה כדין תורה ממש, "ולא נפלאות ולא רחוקה היא לומר כן", כי בכל מילי דרבנן דין תורה הן מ"לא תסור" ו"על פי התורה אשר יורוך", אלא דאתני בכמה דברים דלא ללקות על דבריהם מלקות דין תורה כי אם מכות מרדות, והקילו בספיקו, כמ"ש המגילת אסתר (ספה"מ שרש א'), הא כל היכא דאסמכתא אקרא באסמכתא חשובה דעתם להיות ממש כדין תורה, ולא מקילין בספיקו, וגוזרין גזירה לגזירה.

האם יש לחוש לדברי הגרע"א

שמעתי ממורה הוראה ידועה שחשש לדברי הגרע"א, ופסק שבמקום ספק אין לאכול בלי ברכה. אבל בשו"ע (או"ח רט, ג) נפסק להדיא דלא כדבריו, וז"ל כל הברכות אם נסתפק אם בירך אם לאו, אינו מברך לא בתחלה ולא בסוף, חוץ מברה"מ מפני שהוא של תורה.

לברך בלשון לע"ז

בשו"ת הגרעק"א (סי' כ"ה) דן דלכאורה יש תקנה גם בשאר ברכות שיחזור ויברך בלשון לעז, לפי מש"כ הש"ך (יו"ד סי' קמ"ט ס"ק י"א) דשם הכתוב בלשון חול אינו שם ומותר למחקו, וכיון שברכות נאמרים בכל לשון, כמבואר בגמ' דמהני אם אומר רחמנא מלכא דעלמא.

וכתב הגרעק"א דכמו שפסק הרמב"ם (שבועות ב, ב) דהנשבע בשם המיוחד או באחד מן הכנויין הרי זה שבועה גמורה, ומבואר דכך הדין בכל השבועות, הן בשבועת ביטוי שאזהרתה מולא תשבעו בשמי לשקר, והן בשבועת שוא דאזהרתה מלא תשא את שם ד', דגם אם נשבע בכינוי חשיב כמזכיר שם השם ועובר בלאו דלא תשא ואפי' בשמות הנמחקין, וא"כ גם בלעז הוי כמו כינויים דאף שמותר למחקו מ"מ הוי שבועה בשם.

וכיון שכן גם לענין ברכה שאינה צריכה דמבואר ברמב"ם (ברכות א, טו) ובשו"ע (או"ח רטו, ד) שעובר משום לא תשא, ועי' מג"א שם סק"ו דהוא מדאורייתא, ממילא ה"ה אם מברך בלשון לעז ג"כ עובר בל"ת. ורק לענין איסור מוציא שם שמים לבטלה דמבואר בריש תמורה וברמב"ם (סוף הל' שבועות) דליכא אזהרה אלא איסור עשה דא"ל ד' אלקיך תירא, אין איסור בכנויין ובשמות הנמחקין.

ובשו"ת מנחת שלמה (תניינא סימן ז) הביא שכ"כ החת"ס ריש נדרים מהר"ן שאסור לברך בלשון רחמנא, אמנם בספר דעת תורה (סי' ר"ט) ובהעמק שאלה להנצי"ב (סי' נ"ג) הביאו מס' ברכת משה בשם החת"ס שעשה עובדא לברך בספק ברכה בלשון לעז, וצ"ע. וכ"כ החוות דעת (סי' ק"י בקונטרס בית הספק) דבספק ברכה אסור לומר מספק רחמנא, ורק בדרך נדבה או פיוט מותר אפילו בשם אדנות. ומה דמשמע מדברי החת"ס שם דגם באיסור שם שמים לבטלה אסור בכינויים ובלשון תרגום, הוא פלאי, וכי אסור לומר הקדוש ברוך הוא או אדון העולם, ועי' באחיעזר ח"ג סי' ל"ב שהביא את דברי החת"ס וגם הוא תמה עליו במה דהשוה מזכיר ש"ש לבטלה לשבועה ולברכה שאינה צריכה, ועיי"ש שהביא גם מהמנחת חנוך מצוה ע' דפשיטא ליה דליכא בכנויין משום הזכרת שם שמים לבטלה, ועי' בשדי חמד ערך הזכרת השם שהאריך בזה.

אבל על עיקר דברי הגרע"א תמה הגרשז"א זצ"ל דמה סברא לחלק בין איסור עשה ללאו, וכמו שבהזכרת ש"ש מותר בלעז יהא מותר גם בברכה. ומלבד זה דברי הרעק"א הם רק לשיטת הרמב"ם, ועדיין יקשה לשיטת התוס' בר"ה (לג, א) הסוברים דאיסור ברכה שאינה צריכה הוא רק מדרבנן, ובפרט דיש שכתבו דגם להרמב"ם אינו עובר בלאו גמור רק כשהברכה היא לשוא, וכגון זר שנושא את כפיו ומברך בקדושתו של אהרן, אבל במברך שאר ברכות אינו אלא אסמכתא.

אשה בברכה"מ

הגמ' (ברכות כ, ב) מסופק האם נשים חייבות בברכת המזון דאורייתא או דרבנן, והנ"מ להוציא רבים ידי חובתן, אי אמרת דאורייתא אתי דאורייתא ומפיק דאורייתא, ואי אמרת דרבנן הוי שאינו מחוייב בדבר, וכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן.

נ"מ לענין חזרה

ועי' בצל"ח שמביא קושיית השער אפרים (סי' י"א י"ב) למה לא אמר נ"מ שאם היא מסופקת אם בירכה ברכת המזון, שאם היא דאורייתא צריך לברך דספק דאורייתא לחומרא, ואם היא מדרבנן אינה צריכה לחזור ולברך.

הבדל בין ברכת הארץ לשאר ברכות

ותי' הצל"ח כי בברכה"מ יש שלש ברכות מן התורה, ונלמד מן הפסוק דכתיב "ואכלת ושבעת וברכת" - זו ברכת הון, "על הארץ" - זו ברכת הארץ, "הטובה" - זו בונה ירושלים, אמנם הני תלתא לא בזמן אחד ויחד נתקנו אלא בזמנים חלוקים, כמפורש שם משה תיקן ברכת הון ויהושע ברכת הארץ דוד ושלמה ברכת ירושלים, וא"כ כבר נתייסדה ברכת הון קודם שנכנסו לארץ. ועד כאן לא נסתפקו כאן בנשים אם מדאורייתא אם מדרבנן אלא בברכת הארץ, אי מטעם שלא נטלו חלק בארץ ואי מטעם ברית ותורה לרש"י ולתוס' לכל מר

כדאית ליה, אבל בברכת הזן ודאי שחייבות מן התורה, וא"כ אם מסופקות אם ברכו ברכת המזון או לא עכ"פ חייבות בברכת הזן שהיא ספק דאורייתא, וכיון שחייבים לברך ברכה ראשונה שוב חייבים לברך כל הברכות כתיקון חכמים, וכמ"ש המג"א בס"י ס"ז ס"ק א' לענין ספק אם קרא ק"ש, שאף שפסוק ראשון לחוד הוא דאורייתא כיון שחייב לחזור ולקרות בשביל פסוק זה חייב לקרות כולה כתקנת חכמים, וכן כתב בס"י קפ"ד ס"ק ז' לענין ברכת הטוב והמטיב.

אבל כתב הצ"ח שלפי"ז גם בברכת בונה ירושלים ליכא ספיקא בין לפירש"י ובין לפירוש התוס', דהרי בירושלים ובקדושת המקדש אנשים ונשים שוים, דירושלים לא נתחלקה לשבטים, וכן ברית ותורה לא נזכרו בברכת ירושלים, וא"כ ג"כ נימא דלא מספקא ליה שודאי חייבים מן התורה, ואיך יאמר בעל הבעיא נשים בברכת המזון ויהיה כוונתו רק על ברכה אחת משלשתן, הא ודאי ליתא, כי באמת כל ג' ברכות אף שכולם כתיבי מ"מ מן התורה אינן שלש ברכות ממש לרוב הפוסקים, ובברכה אחת מעין שלש יצא ידי חובת התורה, וחכמים הוא שתיקנו לברך על לחם שלש ברכות ממש, ומן התורה כולם שייכים אהדדי. וכל זמן שלא נתקדשה ארץ ישראל ובית המקדש לא נתחייבו, ומשה שתיקן ברכת הזן הוא מעצמו תיקנה ולא שנצטוו על זה מפי הקדוש ברוך הוא כאשר נצטוו על כל מצות התורה. ותדע שהרי תיכף כשירד המן תקנה כמפורש לקמן שם, ועדיין לא ניתנה התורה, והרי היא כמו שאר תקנת חכמים כל אחד בזמנו, וא"כ הך ספיקא דאם נשים חייבים מן התורה על כולו ברכות שבברכת המזון הוא, ולפי"ז הדרא קושיא לדוכתא דנימא נפקא מינה לענין ספק.

כל דתיקון כעין דאורייתא תיקון

ותי' הצ"ח שהא דקיי"ל ספק דרבנן אין צריך לחזור, היינו כמו ק"ש דלרב יהודה דאמר ספק קרא ק"ש אינו חוזר וקורא מאי טעמא ק"ש דרבנן, היינו שק"ש לכל היא דרבנן ולית בה חיובא דאורייתא כלל לרב יהודה, אבל ברכת המזון דלאנשים היא מן התורה אם תיקנוה רבנן לנשים כעין דאורייתא תיקנו ולא חילקו כלל בין גברי לנשי, וכשם שאנשים חייבים לחזור ולברך מספק ה"נ נשים.

אכל כזית ומסופק אם בירך

ועל פי זה רצה לחלוק על המג"א (סי' קפ"ד ס"ק ח) במה שפסק שם המחבר שאם אכל ואינו יודע אם בירך צריך לברך מספק שהיא מן התורה, וכתב המג"א דוקא כששבע. ותמה הצ"ח שהרמב"ם (ברכות ב, יד) כתב שחוזר ומברך ולא חילקו כלל, אלא ע"כ כיון דאם אכל כדי שביעה חייב מן התורה וחכמים תיקנו שיתחייב בכזית, כעין של תורה תיקנו שלא יהיה שום חילוק בין אכל כדי שביעה ובין אכל כזית, כשם שחוזר בזה על הספק כך בזה.

אבל כתב הצ"ח שמסתפינא לחדש דבר חדש, ולכן פירש שאף שהיה יכול לומר נ"מ לענין ספק, אמר נפקא מינה להוציא רבים וכו', שרבינא סתם בעי מרבא אם נשים בברכת המזון דאורייתא או דרבנן, ומסדר הש"ס נקט וקאמר למאי נפקא מינה להוציא רבים ידי חובתן משום דרצה להביא על זה ת"ש וכו' ואשה מברכת לבעלה.

לברך בלשון לע"ז

בשו"ת הגרע"א (הנ"ל) הביא שהשואל רצה לישב קושיית שער אפרים דאמאי לא קאמר באיבעיא דנשים בבהמ"ז דאורייתא או דרבנן דנ"מ בספק אם בירך בהמ"ז, והיינו דגם אם בירך בהמ"ז דרבנן מ"מ צריכה לברך בלשון לעז.

וכתב הגרע"א שאין זה מספיק לקושיית שער אפרים, דהרי מ"מ הדין דבספק דאורייתא יכול לברך בלשון הקדש, כדאמרין ספק אמר אמת ויציב חוזר ואומר, דמשמע ודאי דאומר כדרכו בלה"ק, ובזה ליכא קושיא דהיא גופא טעמא מאי דלמה לן להכניס עצמנו בספק לא תשא, הא אפשר לקיים שניהם לברך בלעז, דזה אינו, דבלא"ה צריכים להבין להרמב"ם דמברך ברכה שאינה צריכה עובר מדאורייתא בלא תשא, אמאי בספק בירך בהמ"ז וספק אמר אמת ויציב חוזר ומברך דהוי ספיקא דאורייתא, הא נגד זה הוי ס' דאורייתא דלא תשא, אע"כ כנ"ל שכיון דספק דאורייתא לחומרא, אי מדאורייתא אי מדרבנן, הוי כמחוייב ודאי דמזכירו בנוסח ברכה, ואין עליו שם מברך ברכה שא"צ, אף אם קמי שמיא גליא דכבר בירך.

